

מרחבים

כתב עת אינטראקטיבי
למחשבה פסיכואנליטית

האזרח קיין

סרטו של אורסון וולס

רות נצר

האזרח קיין (Kane Citizen) הוא סרט דרמה שהפיק, ביים וכתב (יחד עם הרמן מנקיביץ') היוצר אורסון וולס. וולס גם שיחק בסרט בתפקיד הראשי. הסרט, יצירת הקולנוע הראשונה של ולס, הופק בשנת 1941 ונחשב במשאלים שונים הן של מומחי הקולנוע והן של הציבור הרחב לאחד הסרטים הטובים והחשובים ביותר בכל הזמנים, ולסרטו החשוב ביותר של ולס.

הסרט עוסק בשני עיתונאים הנשלחים על ידי העורך של העיתון שלהם, כדי לנסות לחקור על דמותו של איל העיתונות צ'ארלס פוסטר קיין לאחר מותו. לצורך זה הם מנסים לחקור מה משמעותה של המילה "רוזבאד" (בתרגום מילולי: "ניצת ורד"), אותה אמר קיין לפני שמת. הם, והצופים בסרט יחד עמם, לומדים על עברו של קיין, באמצעות בחינה של אירועים שונים מחייו, מנקודות מבט שונות. כך הם פוגשים היבטים שונים באישיותו של קיין. חיפוש זה מונע על ידי האמונה הארכיטיפית של ייחוס חשיבות קריטית למלים האחרונות של הנפטר, כצוואה או מסר או פענוח משמעות חייו. ולא האדם עצמו מנהל כאן את מסע החיפוש אחר פשר חייו אלא המתחקים אחריו. קיין עצמו רדוף שאיפת כוח, שליטה וכסף, ומנותק מרגשותיו, מצרכיו האנושיים, ומקשר לזולת. במלים אחרות, הוא מנותק מיכולת אהבה. שאיפת הכוח שלו היא תחליף לאהבה. הרקע לכך הוא סיפור ילדותו: קיין נמסר על ידי הוריו לאומן מחנך במקום אחר, בהיותו כבן עשר, על מנת שיזכה לחינוך טוב יותר. האם נראית כדמות מנוכרת וקשה. הפרידה מתרחשת ביום

מושלג. הילד מטיח את מגלשת השלג שלו עלה איש שבא לקחת אותו. הם שולחים את הילד, מבלי להכין אותו לכך מראש, מבלי ללוות אותו למקום החדש. הניתוק הפתאומי הזה כנראה הותיר חותם הרסני על אישיותו. בהמשך הוא עובר תהפוכות שונות בחייו - מבחינה עיסקית, רומנטית ופוליטית. הוא נהיה אייל עתונות, עשיר מופלג, עריץ ששולט באנשיו ובתקשורת ביד רמה וגסה. אנשיו מחניפים לו כדי לשמור על עמדותיהם. הוא תאב כוח. מנסה להשיג את משרת הנשיא על ידי הכפשתו והצגת עצמו (באופן כוזב) כנדיב לקהלו העתידי. שתי מערכות נישואיו הן כשלון גמור. הוא שתלטן, אינו מתייחס לבת זוגו. היא עבורו ספק צרכיו בלבד. בכל התנהגותו הוא מוצג כאדם אגוצנטרי, נרקסיסטי, שאינו מסוגל לאהוב אדם או להתייחס לזולתו ולצרכיו, ומכאן ההתאכזרות הרגשית לנשותיו. הוא רוכש את נשותיו על ידי קניות יקרות וכל נתינה שלו נועדה למעשה, כך אומרים לנו בסרט, לגרום לאחר לאהוב אותו, אף כי אינו מצליח בכך.

במיתולוגיה היוונית אקו מאוהבת בנרקיס והוא לא מסוגל להשיב לה אהבה כי רק בעצמו הוא מסוגל להיות מאוהב. אקו בצערה מהתעלמותו ממנה הופכת להד בהרים וגופה כלה ונמוג. המיתוס של נרקיס מלמד אותנו שהנרקסיסטי הופך את אשתו לאקו, להד בלבד. זה מה שקורה לסוזן אשתו.

הוא משתמש באנשים וסופו שהכל נוטשים אותו. כולל נשותיו. הוא מתבודד בטירה ענקית גרנדיוזית עתירת אוצרות יקרים. ומארח שם אנשים. אוצרות העתק של ארמונו אינן יכולות להוות תחליף לאוצר הפנימי של נשמתו שממנו הוא חסום, וההיבריס הכוחני, ככל היבריס, סופו מפלה; מגדל בבל שלו נותץ.

כמו אנשים השגיים רבים בעולמנו החומרני, הוא מנסה להשיג את צרכיו הרגשיים והרוחניים המוכחשים על ידי צבירת רכוש וכוח, ועל ידי סיפוקים קונקרטיים בלבד, שלעז מכזיבים. הכסף מהווה עבורו תחליף לכיסופים. במובן הזה מתממש בו המיתוס היווני על מידאס שלא היה גבול לרצונו בזהב, עד שכל מה שנגע בו הפך לזהב, וכך גם בתו, כשנגע בה הפכה לזהב. הבת של מידאס, כמו האשה, היא האנימה שהוא מקריב.

בסופו של דבר, בסוף הסרט, העיתונאים החוקרים נכשלים במשימתם, ולא מצליחים לפענח את משמעות המילה רוזבאד, כמו גם את המפתח לאישיותו של קיין. אחד ממכריו של קיין בעבר אומר שאולי פרוש רוזבאד הוא משהו שאבד לו או משהו שמעולם לא היה לו. חיפוש פשר השם, הם אומרים, הוא עבורם כחיפוש פיסת הפזל החסרה לאישיותו.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

אישתו השניה, סוזן, מבלה את זמנה בבדידות מזהרת על רצפת הארמון כשהיא מרכיבה תמונות של פזל ענקי. היא לא תוכל לבנות ולהרכיב את הפזל של חייו עבורו.

כשאשתו השניה עוזבת אותו היא אומרת שזה הצעד היחיד שעשתה על דעת עצמה כי כל השאר הוא החליט עבורה. עזיבתה היא מכה קשה עבורו. הוא מבקש שלא תעזוב אותו: את לא יכולה לעשות לי את זה. והיא עונה – שוב אתה עסוק בעצמך ולא רואה אותי.

כשהיא נוטשת אותו, הוא לוקח מחדרה כדור שקוף קטן, שמתעופפים בו חלקיקים לבנים כמו שלג. את הכדור הזה הוא שומט מידי ברגע מותו, כשהוא אומר את המילה, רוזבאד. רגע לפני תום הסרט, נעה המצלמה אל חפציו של קיין, המושלכים אל האש, ואז הצופה מגלה מה פירוש המילה – זהו שם המודפס על מזחלת שאיתה רואים את קיין (בתחילת הסרט) גולש בילדותו, כאשר הוא עדיין אצל הוריו. על מזחלת זו מצויר ניצן של ורד. מזחלת זו עולה באש.

אולי עזיבת אשתו מעירה בו בסמוי את ההלם והזעם של עזיבת אמו אותו. הוא נאחז בכדור השקוף כ'חפץ מעבר' שמסמל את ילדותו – כיוון שבתוך הכדור רואים את השלג היורד, זכר ליום הטראומטי של ניתוקו מאמו. כדור זה מייצג אפוא הן את אמו והן את אשתו. העיגול הוא השד האבוד או השלמות האבודה הראשונית, שכפי שנאמר כאן, אבדה לו או מעולם לא היתה לו.

הקישור בין אמו לאשתו נראה ביום המפגש המקרי שלו עם סוזן, שתהיה אשתו השניה. הוא מספר לה שבאותו יום התכוון לנסוע אל המחסן שבו מאפסנים חפציה של אמו שמתה, כדי לשוב אל הזכרונות. סוזן מהווה אפוא תחליף כביכול לאם.

הפענוח של המילה רוזבאד מתרחש ברגע השמדתה של המזחלת העולה באש, כמו שאר חפציו המיותרים בארמון, אחרי מותו של קיין. כפי הנראה קיין שמר את המזחלת הזו כל חייו איתו, וגם היא, כמו הכדור השקוף, שימשה כחפץ מעבר שמשמר את זכר ילדותו. כמו בסרט 'מאה שנים של בדידות', שבו, בסוף הספר, רגע פענוח הטקסטים הסודיים שהעלילה כולה מוליכה קראתו, הוא רגע קץ העיירה, שעליה ניבא הטקסט. הפענוח הוא אפוא, חסר תועלת.

השם רוזבאד אינו מקרי. הוורד מסמל את מריה. האם הקדושה. את הנשיות, את הנשמה ואת השלמות הרוחנית העליונה. מכאן מקור השם רוזיקורצינים, למסדר הרוחני הנוצרי שפשר שמו הוא צלב הוורד. במובן הזה, אני סבורה שהוורד מסמל עבורו לא רק את אמו

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

האבודה שקשורה לילדות שנעקר ממנה, ואת אשתו האבודה, אלא גם את היסוד הנשי בנפשו, את האנימה, שהיא הגשר בין נפש הגבר לרגשותיו ולקשר אפשרי עם אשה בעולם. יתירה מזו, האנימה היא גם הגשר לנשמה בכלל עבור הגבר. קיין הוא אב טיפוס של האדם בעל הפרעה נרקסיסטית שאינו מסוגל לאהוב, וליצור קשר עם הנשי בעולם ובנפשו. האגדה היוונית מספרת שבתחילת חייו היתה לנרקיס תאומה זהה יפה והם אהבו זו את זו. כשמתה חיפש בהשתקפות פניו במים את דמותה כדי להתחבר אליה מחדש. החיפוש אחר האחות האבודה, דהיינו, אחות הנשמה, שאבדה לו, הוא החיפוש שהאזרח קיין אינו מסוגל לו. לכן ניצן הוורד של ראשית ילדותו, פוטנציאל הפריחה של נשמתו, נותר ניצן שמעולם לא נפתח ולא התממש ולא הביא מטובו לעולם.

ט.ס. אליוט, ביצירתו 'ארבעה קוורטטים', מספר על הילדים המתחבאים בגן הורדים, כמטפורה לגן-העדן של הילדות, שבו הוורד מסמל את השלמות העליונה אליה מבקשים לחזור. בראשית היצירה הוא כותב:

"קול צעדים מהדהד בזכרון / לאורך פרוזדור שלא עברנו בו / לעבר דלת שלא פתחנו מעולם. / אל תוך גן הורדים" (עמ' 7), והוא חותם את היצירה בשורות המופלאות האלה: "ותכלית חקירותינו כולן / תהיה להגיע למקום שממנו באנו / ולדעת את המקום לראשונה ... וכל דבר יבוא על תיקונו / וכל דבר יבוא על תיקונו / עת ישולבו לשונות האש / בקשר-הכתר של השלהבות / והאש והורד יהיו לאחד". המזחלת עולה באש עם "השם המפורש" של הוורד, רוזבאד, שבה הורד והאש נהיו לאחד. אולם לא אחדות עליונה היא זו, כמו בשירו של אליוט, שבו מתרחש תיקון כששבים אל המקום המקודש לראשונה. אלא כליון של החמצה בלבד.

קיין שמראשית חייו נותק מהוורד הפנימי, חי בארמון מנוכר. הארמון העצום שלו משקף את הבועה המנופחת-האינפלציונית של קיום אנושי כוזב (לפי המונח של ויניקוט, 'העצמי הכוזב') שבנוי על כוח וריקנות נפשית. קיין מונע על ידי כוחות הצל של חמדנות, כוחנות, רכושנות, שתלטנות, והוא נטול אמפתיה ומוסר אנושי. זה החומר ממנו קורצו הדיקטטורים הגדולים. למעשה, התמכרותו לדחפי הצל האלה הם מכירת נפשו לשטן. המרוץ אחר השגים על חשבון הזולת נהפך לרוע, גם אם אינו מונע על ידי רוע כשלעצמו.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

ממבט הסטורי-פוליטי, יש משמעות לסרט זה שהופק ב-1941, בעת קיומן של הדיקטטורות הגדולות והנוראות של המאה העשרים, כסרט שמראה את העוול האנושי והחברתי-פוליטי, הרוע הבין-אנושי, שמפעיל אדם כוחני נטול מוסר ואנושיות. כסרט שהופק בעידן החילוני נטול אלוהים שבו היחיד החומרני ההשגי והכוחני עשוי להיות מודל חיקוי, הסרט הזה ניצב בראשית המאה העשרים כתמרור אזהרה לתקופה שבה הכסף, הכוח והרכוש הם תחליף אלוהים, תקופה ששכחה את דבריו של הנביא מיכה: "הגיד לך אדם מה טוב ומה אדוני דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך" (מיכה, ו, ח)